Оригинални научни рад
Original research article
https://doi.org/10.18485/folk.2026.11.1.2
393.9:[316.773.2:323.1(=163.41)(497.115)]:303.442.23"2025/2026"

Постављање заставе на гроб покојника код Срба на северу Косова и Метохије[1]

Александар Павловић

Пажња у раду посвећена је једном сегменту народне традиције Срба на северу Косова и Метохије који до данас у домаћој науци није довољно разматран, а припада корпусу посмртних обичајно-обредних пракси. Реч је о постављању заставе на гроб покојника, коју приликом помена на гроб доносе чланови породице или најуже родбине преминулог лица. Застава је обично српска тробојка, захваљујући чему се њена употреба у посматраном контексту може, између осталог, третирати као чин који у свести локалног српског становништва има изражену националну симболику. Циљ истраживања презентованог у раду базиран је на покушају описа главних особина посматраног феномена, при чему је акценат стављен на сагледавање проучаване праксе са становишта личних доживљаја њених непосредних носилаца. Резултати приказани у раду добијени су на основу теренског истраживања спроведеног у току 2025. и 2026. године на подручју општина на северу Косова и Метохије: Лепосавић, Звечан, Зубин Поток и Косовска Митровица.

Кључне речи: застава, српска тробојка, погребни обичаји, народна традиција, Срби, Лепосавић, Звечан, Зубин Поток, Косовска Митровица, Косово и Метохија.

У раду се представљају резултати истраживања једног до сада недовољно проученог сегмента народне традиције Срба на Косову и Метохији из домена посмртно-обредних пракси, до данас заступљеног посебно на подручју северног дела покрајине. У питању је постављање заставе на гроб покојника, коју приликом помена на гроб доносе чланови породице или најуже родбине преминулог лица. У зависности од локалних пракси, које понекад могу да варирају од села до села, застава се на гроб покојника код Срба на северу Косова и Метохије

[1] Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада Института за српску културу Приштина – Лепосавић, по Уговору склопљеном са Министарством науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије број 451-03-33/2026-03 од 29. јануара 2026. године.

поставља приликом једног од ова три помена: у прво јутро после сахране, седам или четрдесет дана после смрти. По правилу, заставу чини српска тробојка, обично са једноставним крстом, који је пришивен на средини заставе и углавном састављен од две линије исте или сличне дужине, с тим да распоред боја на застави, посматрано по вертикали, може да буде поређан обрнутим редоследом у односу на распоред боја на општепознатој српској националној тробојци (Слике 1 и 2).

Осим на подручју севера Косова и Метохије, које обухвата општине Лепосавић, Звечан, Зубин Поток и Косовску Митровицу, пракса постављања заставе на гроб умрлом лицу данас је присутна и код Срба у још неким деловима покрајине – у селима на подручју општина Вучитрн, Приштина, Косово Поље, Липљан. Ипак, док се код Срба на северу Косова и Метохије застава на гроб поставља било ком покојнику, без обзира на његов пол, узраст или друштвени статус, ситуација у другим деловима покрајине је другачија. На пример, у Чаглавици, која се налази на подручју општине Приштина, српска тробојка поставља се на гроб само у случају када премине неожењени мушкарац, и то не приликом помена, као што се то чини код Срба на северу покрајине, већ на сâм дан сахране. Застава се код Срба у Чаглавици на гробље доноси тако што се она носи испред погребне поворке (заједно са крстом од дрвета на ком су уписани име, презиме, године рођења и смрти покојника), при чему се води рачуна о томе да обавезно буде окићена. Слично је у Добротину и у околним селима, која припадају општинама Липљан и Косово Поље. У случају да премине мушкарац који није био ожењен, тамо се на барјак ставља јабука закићена кованим новцем, исто као што се чини приликом свадбеног весеља. Након сахране застава на гробу стоји годину дана, а у неким случајевима и дуже, посебно онда када премине особа која је доста млада, односно када је жалост велика.

Писани трагови о постављању заставе на гроб покојника код Срба на Косову и Метохији и шире

Пракса постављања заставе на гроб покојника код Срба на Косову и Метохији није била незапажена у домаћој стручној јавности. Реч је о феномену који није најновијег датума, о чему сведоче поједини записи још из прве половине 20. века, када Миленко С. Филиповић, на пример, бележи (1933. године) да се код Срба у селу Придворици у Ибарском Колашину, на територији данашње општине Зубин Поток, покојнику за четрдесетодневни помен на гроб доносе црни, црвени и шарени барјаци, па и заставе у бојама државне тробојке (1940: 179). У исто време, Митар

С. Влаховић такође код Срба у Ибарском Колашину наилази на готово идентичну појаву – да се покојнику на гроб доносе барјаци који се састоје од великих четвороугаоних марама у разним бојама и дугачког штапа на који се мараме привезују. Барјаке седам дана после смрти на гроб покојника доноси женска својта „да би покојник имао хлада и на оном свету“ (1939: 104). Исти феномен на овом подручју заступљен је и у каснијем периоду – у другој половини 20. века, о чему сведочи Благоје Божовић, родом управо из села Придворице у Ибарском Колашину. Божовић каже да је барјаке на гроб покојника доносила ближа родбина на четрдесети дан после смрти. За прављење барјака користиле су се „обичне мараме или тробојне заставе, које се вежу за мотку у виду крста, па се мотка усади више главе-гроба. Барјаци стоје годину и више дана, све докле сами не падну“ (2005: 60).

Сведочења о проучаваној појави од средине 20. столећа има и из других делова покрајине. Татомир Вукановић, рецимо, казује да је на Косову, Метохији, али и Копаонику, заставу на гроб доносио ујак, и то за четрдесетодневни помен сестрићу или сестричини (према Костић 1970: 11). Мирко Барјактаровић саопштава да је у Истоку, у Метохији, застава стављана на гроб покојника кога је убио гром и да је на њој била пришивена представа руке (Костић 1970: 11).

Осим на Косову и Метохији, пракса постављања заставе на гроб покојника забележена је и у другим областима Србије. Почетком 20. века Станоје Мијатовић на овај обичај наилази у Левчу и Темнићу, где је застава на гроб покојника доношена у прво јутро после сахране. Носили су је чланови породице преминулог: син или ћерка родитељима, брат брату, сестра сестри, и слично, док је сâма застава била прављена у виду српске тробојке или шамије привезане на дугачку мотку окићену цвећем и јабукама (1906: 91). Пракса постављања заставе на гроб покојника забележена је и у околини Прокупља, Бруса, Александровца, Крушевца и Варварина, као и у околини Параћина и у Сталаћу. Њена заступљеност документована је и у Шумадији (Костић 1970: 12). Године 1967. Петар Костић је у Куршумлији и околини уочио мноштво застава које су рођаци на гроб преминулог доносили за његов четрдесетодневни помен. Заставе су биле тробојке са пришивеним орнаментима од разнобојног платна, у облику отворене шаке, розета, звезда, крстова и полумесеца, а на гробовима су остајале годину дана, након чега су склањане или уништаване (1970: 9).

За постављање заставе на гроб покојника карактеристично је да је оно у многим деловима Србије забележено као саставни елемент обичајно-обредних пракси у вези са смрти прерано преминулих лица – момака и девојака. Петар Ж. Петровић, на пример, саопштава да

у Гружи родбина умрлог младића или девојке на гроб доноси бело-црвене заставе окићене цвећем, воћем и пешкирима (1948: 289). На сличну појаву наилази Драгутин М. Ђорђевић у Лесковачкој Морави, где су се приликом смрти момка или девојке на црну заставу стављали пешкир или марама, а негде и фотографија умрлог лица. На годишњицу смрти застава се износила на гробље, након чега се качила на дрво или забадала у земљу поред крста (1958: 492). У околини Новог Пазара, према белешкама Миленка С. Филиповића, погребна поворка је идући на сахрану младића носила „барјак као у сватовима, јер је то његова свадба" (1967: 197). У селима око манастира Сопоћани Филиповић бележи нешто другачији обичај, али са сличном суштином. Тамо су се преминулом младићу или девојци заставе на гроб доносиле у времену од седам до четрдесет дана после сахране. Застава се, како Филиповић наводи, младићу или девојци намењивала „место свадбеног весеља" (1967: 197). Слично је било и у Хомољу, где је почетком 20. века забележено да је приликом сахране покојников најбољи друг носио барјак са венцем од цвећа, док је погреб момка или девојке више личио „на венчање него на погреб" (према Ђорђевић 1984: 136).

Неки резултати досадашњих проучавања употребе заставе у култу мртвих код Срба

На основу свега наведеног, може се видети да је пракса постављања заставе на гроб покојника код Срба привукла пажњу више аутора и истраживача, који су, додуше, о овом феномену оставили углавном само понеку белешку или краћи запис, без улажења у његово целовитије разматрање. Ипак, на основу постојеће грађе, евидентно је да је реч о обичају који је, посматрано у дијахронијској перспективи, забележен на релативно широком простору, и за који се може рећи да представља културно-историјску појаву коју карактерише континуитет трајања, нарочито ако се има у виду да је она на подручју Косова и Метохије заступљена до данас, где је, судећи према ранијим белешкама Митра С. Влаховића и Миленка С. Филиповића, документована још у првој половини 20. века.

Док се записи о употреби заставе у култу мртвих код Срба у литератури могу наћи, студија у којима би ова пракса била целовитије и детаљније сагледана има занемарљиво мало. Овом феномену извесну пажњу поклањају Миленко С. Филиповић и Петар Костић, који су сагласни у томе да је он код Срба веома стар и да се, како Костић сматра, јавља на подручју на ком су се одвијали етнички процеси засновани

на влашко-словенској симбиози (1970: 24). Према Костићу, употреба заставе у контексту обичајно-обредних пракси у вези са смрти потиче од ношења дрвета у погребној поворци, као древног обичаја заснованог на веровању да се душа преминулог насељава управо у дрво, што Костић до друге половине 20. века у очуваном стању проналази у источној Србији, код Влаха. Редуковани облик овог обичаја, како поменути аутор сматра, представља сађење дрвета на гробу покојника, и то из уверења да ће се душа покојника настанити у дрвету као свом вечном боравишту. Костић претпоставља да је употреба заставе заменила ношење, односно сађење дрвета, а потврду тога види у подударности „обичаја ношења заставе у западној Србији са обичајем ношења дрвета у погребној поворци у источној Србији", као и у чињеници „да у областима где се претежно носи застава има остатака ношења дрвета у погребној поворци" (1970: 23). Значајно за претпоставку да је застава замена за дрво, тј. да се према веровању душа покојника налази у њој, за Костића, на пример, представља податак да приликом играња „кола за душу умрлом" у источној Србији учесници кола играју са белом заставом намењеном души покојника. Када се одигра коло за једног покојника, игра се за другог и тада неко од чланова породице преузима заставу и игра, верујући „да ће душа умрлог најпре стати на барјак" (према Костић 1970: 18).

Миленко С. Филиповић и Петар Костић подједнако истичу значај заставе код Срба, наглашавајући да је употреба овог предмета у њиховој традицији заступљена приликом многих догађаја, практично од почетка па до краја живота сваког појединца. Оба аутора указују на значај употребе заставе у контексту свадбеног ритуала, са једне стране, и посмртних обичаја, са друге стране, где се теме брака и смрти преплићу и „појављују као две супротности које показују стално кретање у природи – рађање и умирање" (према Костић 1970: 19). У вези са наведеним, Филиповић истиче да се сватовска застава не може „посматрати изоловано од заставе из мртвачког култа" (1958: 315), док Костић примећује да „обичаји када умре момак или девојка имају карактер свадбе, па се дрво које се носи у погребној поворци кити као застава у свадбеним обичајима" (1970: 19). Употреба заставе у свадбеном ритуалу, према мишљењу Тихомира Ђорђевића, води порекло од давнашњег веровања да ношење заставе у свадбеној поворци служи томе да она на себе привуче зле погледе упућене ка младенцима и сватовима, али и да поништи евентуалне штетне утицаје настале на тај начин (2022: 131, 133). Међутим, Филиповић, са становишта објашњења употребе заставе у култу мртвих, ово сматра делимично тачним (1958: 315).

Општи обичај код Срба је да се смрт, као жалостан догађај, симболизује црном заставом (Костић 1970: 13). Као најстарији знак жалости јавља се бела застава (у култу мртвих распрострањена код Словена, Германа и других народа), која је код Срба временом потиснута, док се код Влаха у источној Србији она одржала до најновијег доба (Костић 1970: 20). Постављање тробојне заставе на гроб покојника представља појаву новијег датума, са особинама које имају своје нарочите специфичности (Костић 1970: 13). У питању је феномен чији се карактер може довести у везу са националном симболиком. Сходно томе, Миленко С. Филиповић разликује заставе модерног типа које су „симболи нације и слободе“ и имају широку намену, почевши од примене у војсци, преко украшавања кућа, тргова, улица и слично (1958: 314). Доношење застава на гроб покојника, у том смислу, може се тумачити као средство означавања припадности заједници, нарочито ако се у виду имају извесне раније праксе у Србији, највише забележене код динарских досељеника, засноване на томе да су рођаци на гроб покојника доносили своју заставу, чиме су настојали да истакну симболичку везаност за род коме осећају да припадају (Костић 1970: 19).

Карактеристично за тробојне заставе јесте да су на њима често пришивани орнаменти од платна различитих облика: руке, звезде, розете, крста и полумесеца. Реч је о симболима који припадају хтонским култовима, а који су у народној традицији распрострањени од најстаријих времена, при чему се они срећу и на надгробним споменицима. У њима су уткани различити значењски слојеви, тако да представљају човека – покојника, свет предака, али и смрт и ускрснуће (Костић 1970: 20–23). Орнаменти су, према оцени Петра Костића, на заставе пренети управо са надгробних споменика, захваљујући чему су сâме заставе добиле улогу својеврсног надгробног знамења (1970: 26–27), обично привременог карактера – углавном док се на место где је сахрањен покојник не постави трајно спомен-обележје.

Циљ и методологија истраживања

Имајући у виду да је постављање заставе на гроб покојника код Срба привукло пажњу једног броја аутора који су о овој пракси оставили понеки писани траг, али и да је у домаћој науци једва неколико студија посвећених разматрању овог елемента народне традиције, подстицај за истраживање презентовано у раду дошао је на основу увиђања потребе пружања одређеног доприноса проучавању посматраног феномена.

Без улажења у расправу о стању и карактеристикама праксе на ширем подручју Србије, где је она у току 20. века документована захваљујући записима неколико раније наведених аутора, пажња у раду била је усмерена ка сагледавању постављања заставе на гроб покојника превасходно на територији Косова и Метохије, на којој је овај сегмент из корпуса посмртних обичаја до данас заступљен у више српских средина. У том смислу, акценат је био на сагледавању изучаване праксе код Срба у општинама на северу покрајине – Лепосавићу, Звечану, Зубином Потоку и Косовској Митровици, будући да је она овде показивала уједначеност у томе да се застава на гроб поставља сваком покојнику, без обзира на пол, узраст, брачни или други друштвени статус, за разлику од традиције у неколико српских средина на централном Косову и Метохији, где се застава на гроб доноси само преминулом момку који није био ожењен, што се, при том, чини на сâм дан сахране, а не приликом помена, као што је то случај код Срба на северу.

Циљ истраживања био је заснован на настојању да пракса постављања заставе на гроб покојника код Срба на северу Косова и Метохије буде описана са становишта њених главних особина, и то кроз емпиријску перспективу – на основу чињеничног материјала прикупљеног непосредно на терену. Приступ примењен у правцу реализације наведеног циља базиран је на погледу „изнутра", под чиме се подразумевало да су систем и симболика употребе заставе као знамења које се поставља на гроб покојника сагледавани са становишта личних доживљаја директних носилаца ове праксе – припадника заједнице Срба на северу покрајине. Идеја рада је, дакле, била да његовим резултатима буде пружена етнографска грађа значајна за проучавање посматраног феномена на подручју на коме он до сада није детаљније истраживан, чиме би се допринело сагледавању овог елемента посмртних обичајно-обредних пракси, како на партикуларном нивоу – код Срба на северу Косова и Метохије – тако и на плану могућих компаративних анализа.

Теренско истраживање за потребе рада спроведено је од јуна до августа 2025. године и од јануара до марта 2026. године на подручју општина на северу Косова и Метохије: Лепосавић, Звечан, Зубин Поток и Косовска Митровица. У циљу прикупљања чињеничне грађе истраживање је реализовано уз помоћ квалитативних истраживачких метода, пре свега вођења разговора са носиоцима проучаване праксе – припадницима заједнице локалних Срба.[2] Као метод, током истраживања примењена је и опсервација проучаваног феномена,

[2] Разговори са саговорницима вођени су уз помоћ упитника полуструктурираног типа. Делови грађе добијене на овај начин у раду су приказани у форми краћих транскрипата.

под чиме се подразумевао обилазак гробаља у више десетина насеља на посматраном подручју са циљем утврђивања заступљености постављања заставе на гроб покојника, али и фотографског документовања изгледа и физичких карактеристика самих застава. Истраживање је укључивало и контакт са више информаната из практично свих српских средина на Косову и Метохији, не рачунајући северни део покрајине, захваљујући чему су добијени подаци значајни за сагледавање заступљености праксе постављања заставе на гроб покојника у прошлости и садашњости на подручјима из којих су информанти родом и у којима данас живе.[3]

Постављање заставе на гроб покојника у симболици и пракси код Срба на северу Косова и Метохије – поглед „изнутра"

Код свих Срба уобичајено је правило да се покојнику после сахране, у периоду жалости, посвећују тачно одређени дани, када се, према веровању, са душом умрлог успоставља контакт. Тада се, уз излазак на гробље, приређују помени или даће, тј. ритуалне гозбе приликом којих се покојнику исказује пажња тако што се његовој души на замишљеном путу на други свет упућују дарови и помоћ у виду различитих понуда. Организовањем помена живи испуњавају „своју дужност према мртвима, даривајући им све што им треба: храну, пиће, одећу, светлост или грејање, и то све до оног тренутка када им та помоћ не буде више потребна" (Зечевић 1982: 73). Иако у зависности од локалних обичаја њихов број може варирати, преовлађујућа пракса је да се током жалости приређује углавном пет помена, почевши од оног на дан погреба, па до последњег, који се даје годину дана после упокојења. Међу најзначајнијим увек су се сматрали помени који се приређују по истеку четрдесет дана, односно године од смрти, из уверења да су то преломни тренуци на путу душе покојника ка вечном боравишту (Бандић 2004: 260–261).

Код Срба на северу Косова и Метохије до данас је уобичајено да се после помена на дан погреба на гроб покојнику излази већ сутрадан, обично у току преподнева, односно „у прво јутро", како се у говору локалних Срба најчешће каже. Помени се затим дају седам, двадесет и четрдесет дана после смрти, док су последње две даће за шест месеци и

[3] Питања информантима постављана су у кратко структурираној форми. Одговори су добијани углавном електронским путем, помоћу апликација за позиве и размену порука путем интернета.

годину дана од дана смрти. У Ибарском Колашину, односно у општини Зубин Поток, до најновијег доба забележена је пракса да се на гроб „иде првог јутра после сахране, у трећи, седми или девети дан, четрдесети дан, на пола године и годину. Увек се на гроб носе јела и пића, да се поједе и попије за 'његову душу'. Све што се не поједе, остави се на гроб за птице или неког сиромаха" (Божовић 2005: 60).

Приликом давања помена, које Срби на северу Косова и Метохије често зову *делбе*, понегде и *деобе*, застава – српска тробојка – на гроб покојника доноси се до четрдесет дана после смрти. У зависности од подручја, понекад од села до села, умрлом лицу се застава на гроб поставља у прво јутро, седам или четрдесет дана од дана упокојења. На подручју општине Лепосавић застава се у већини села покојнику на гроб доноси у прво јутро, мада има и села у којима се овај чин практикује седам дана после смрти. Такав је случај, на пример, у суседним селима Сочаници и Вучи, или пак у селу Гркаје: становници првог села заставу на гроб постављају у прво јутро, док се у друга два села то чини седам дана после смрти. Од наведеног правила, ипак, може бити извесних одступања, па није неуобичајено да се после постављања у прво јутро још нека застава понегде донесе у међувремену, углавном до четрдесет дана после смрти, што значи да се до четрдесетодневног помена на гробу покојника може наћи више од једне заставе. У Ибарском Колашину, са друге стране, скоро свуда заступљено је исто правило, а то је да се умрлом застава на гроб доноси строго приликом помена који се даје на четрдесети дан од смрти. И овде, као и на подручју општине Лепосавић, на гроб покојника може бити постављено више од једне заставе (Слика 3). Слично је и код Срба у селима на подручју општине Звечан, где се застава на гроб покојнику најчешће доноси приликом четрдесетодневног помена.

Доношење заставе на гроб покојника приликом помена у наведене дане саговорници обухваћени истраживањем описивали су речима да ова пракса представља „обичај", „традицију", нешто „наше што је остало" и слично. Поједини међу саговорницима износили су конкретнија објашњења због чега се застава на гроб покојнику доноси баш у прво јутро или за четрдесетодневни помен, доводећи своја тумачења у везу са веровањем у постојање душе која након смрти, обично до четрдесет дана, наводно наставља да обитава у домаћинству у ком је покојник живео и у његовом непосредном окружењу:

> После сахране има делба у прво јутро, која се иде на гроб покојнику, и носи се застава. Носи се кафа, шећер, вода, све као да је покојник са нама. Значи, његова душа је и даље ту, у кући, око куће, негде... И до четрдесет дана не гасе се светла томе

> домаћину, код куће. Јер... Биће душа ту, па да не буде у мраку. Да буде светлости због ње (м. рођ. 1960. године, разговор вођен 23. јануара 2026. године у селу Сочаница, општина Лепосавић);
>
> Застава се за четрдесет дана доноси обавезно. Зато што до тад душа још постоји. Што до тад душа још није раскрстила са овим светом. (...) Донесе се застава, постави се ту поред гроба, и онда све послужење, панаија... (...) Изнесе му се та храна, да и на тај свет не би био гладан. Него да има... (ж. рођ. 1958. године, разговор вођен 14. фебруара 2026. године у Косовској Митровици);
>
> Заставу ко има за четрдесет дана доноси. (...) Кажу да за четрдесет дана душа покојника обилази место живљења. Сваки дан обилази. Где је живео. До четрдесет дана. После четрдесет дана иде у рај или пакао" (м. рођ. 1930. године, разговор вођен 25. фебруара 2026. године у селу Житковац, општина Звечан);
>
> Постоји веровање да душа кад се одвоји од тела она четрдесет дана тражи пут у рај, или пакао. После четрдесет дана она је нашла свој мир, а одвојила се од тела оног момента кад је човек умро. (...) У складу са тим веровањем, и да се даје тих четрдесет дана, веровање је да је човек отишао у рај и да са правом може да се обележи његово постојање, па се доноси та застава. (...) Ако се значајне ствари за душу догоде баш на тај четрдесети дан, та застава треба да буде постављена баш за тај дан (м. рођ. 1949. године, разговор вођен 30. марта 2026. године у селу Придворица, општина Зубин Поток).

Заставе на гроб покојнику, према саопштењима саговорника, поставља својта, односно чланови породице и најуже родбине. Њих, другим речима, на гроб не доносе комшије или пријатељи умрлог лица, већ неко „строго из куће". Неписано је правило да то чине превасходно особе женског пола, па заставу на гроб оцу или мајци, на пример, доноси ћерка, брату сестра, стрицу или тетки братаница, ујаку сестричина итд. Чланови породице и најуже родбине покојника могу се договорити око тога ко ће заставу донети на помен, те се у том случају на гроб покојника обично поставља једна застава. Тада се најчешће догађа да заставу донесе неко из сâме породице покојника. Ипак, то не значи да постављање заставе на гроб преминуле особе подразумева претходни договор око тога ко ће заставу на помен донети. Њу у прво јутро седам или четрдесет дана после сахране на гроб према сопственом нахођењу може донети било ко из породице или најуже родбине, што значи да се том приликом на гробу покојника једна поред друге може наћи више застава.

Данас се застава углавном купује, док се раније она најчешће правила у домаћој радиности. У времену када се до ње није могло доћи набавком у продајним објектима, застава се израђивала ручно – шивењем, и то од тканине у одговарајућим бојама. Дрвена дршка на коју се стављало платно заставе правила се од стабла каквог младог дрвета које се секло у шуми, док се данас и она понекад купује – у комплету, заједно са платном. Куповина заставе данас се обавља обично у продавницама погребне опреме, где се она као реквизит налази у понуди заједно са осталим предметима неопходним за обављање сахране и других посмртних обичајно-обредних пракси – погребним ковчезима, крстовима, венцима, позамантеријом (ешарпама, флоровима) итд. Дакле, чланови ожалошћене породице заставу купују углавном у продавници погребне опреме заједно са погребним ковчегом, крстом и осталом опремом, тако да се она, у случају да се на гроб доноси „у прво јутро", набавља непосредно након смрти, уочи сахране. Ако се застава на гроб покојника поставља приликом помена који се даје седмог или четрдесетог дана од упокојења, у продавници се може купити засебно, и то након погреба.

Сâм поступак постављања заставе на гроб покојника не представља чин који захтева одређени обред. Застава се приликом давања помена доноси на гроб, где се, у присуству чланова породице, родбине, комшија и пријатеља или непосредно пре њиховог доласка, поставља поред крста који је на дан сахране пободен у земљу изнад хумке у коју је покојник укопан. Заставу обично доноси особа женског пола – ћерка, сестра, братаница, сестричина и слично, док заставу на гроб, поред крста, поставља мушкарац из породице преминуле особе – супруг, син, брат итд. Тада се, у знак помена на душу умрлог, на сâму хумку износи послужење у храни и пићу намењено окупљенима, при чему је „обичај и да тањир поставе човеку, шољицу, кафу, као да је и он са нама, покојник" (м. роћ. 1988. године, разговор вођен 11. фебруара 2026. године у Лепосавићу). Приликом постављања, застава се једноставно побада у земљу или се пре забадања у тло дршка провлачи кроз један од неколико (углавном три) кружна отвора на постољу од дрвета које се ставља непосредно поред крста, чиме се застава стабилизује тако да је изложеност ветру или каквом другом физичком утицају не може искривити или оборити (Слика 4). Платно заставе се, у знак жалости, понегде поставља тако да је спуштено у односу на врх дрвене дршке на којој се налази, што значи да се том приликом према врху дршке оставља мањи или већи празан простор (Слика 5).

Када се застава доноси на гроб, на врх њене дршке често се ставља босиљак, као и бела марамица чије димензије могу да варирају,

али обично не прелазе дужину страна марамице од неколико десетина центиметара (Слике 3, 4 и 5). Као што је на почетку рада поменуто, на средини заставе, на делу у ком се она по хоризонтали пружа у плавој боји, обично се приликом њене израде пришива једноставан крст, најчешће црвени. Док су употребу босиљка и крста саговорници обухваћени истраживањем обично доводили у везу са хришћанском симболиком, односно схватањима да босиљак поседује благодатна својства, али и заштитничку моћ, а да крст представља обележје верске припадности преминулога, о значењу беле марамице у контексту њене улоге у посмртним обичајно-обредним праксама мало ко је од саговорника нешто више рекао. Ипак, употреба беле марамице у наведеном случају не треба да чуди. Имајући у виду да је бела боја код старих Словена, али и других народа, представљала знак жалости за покојником и да је имала велику улогу у култу мртвих (Костић 1970: 20), може се претпоставити да чин додавања беле марамице српској тробојци приликом њеног постављања на гроб покојника порекло води управо од давнашње праксе да се истицањем ове боје изражава жал за умрлом особом.

У схватању Срба на северу Косова и Метохије застава се на гроб покојнику доноси у знак жалости за њим, што значи да јој се приписује симболика знамења којим се према умрлом лицу исказују љубав, поштовање и пажња. Она је, како је то један саговорник истакао, „знак, обележје, да је отишао члан куће“ (м. рођ. 1960. године, разговор вођен 23. јануара 2026. године у Сочаници, општина Лепосавић). У свести припадника локалног српског становништва, другим речима, застава која се приликом помена поставља на гроб покојнику означава поклон који живи дарују преминулој особи да би исказали жалост за њом, али и да би истакли углед који је она за живота имала не само у породици и међу родбином већ и у широј друштвеној заједници. У том смислу, циљ доношења заставе на гроб јесте да се он украси или улепша како би се на достојан начин обележило место на ком покојник почива, тј. да би му тамо где је сахрањен био постављен својеврсни спомен у знак сећања на њега.[4] На основу овог схватања, судећи према саопштењу појединих

[4] Код Срба на северу Косова и Метохије, посебно на подручју општине Лепосавић, до данас је заступљен још један елемент из домена култа мртвих који локално становништво, уз постављање заставе, доживљава у контексту даривања покојника. Реч је о изради великих надгробних крстова од дрвета које чланови породице и најуже родбине на гроб покојника доносе за његов четрдесетодневни помен. Предвиђено је да ови крстови, карактеристични по својој богатој орнаментици, стоје на гробу покојника до истека годишњице од дана смрти, због чега није неуобичајено да се после четрдесетодневног помена, као својеврсни украси, на гробу умрлог лица у исто време нађу велики надгробни крст и српска тробојка (Слика 6). Више о пракси постављања великих надгробних крстова од дрвета на гробове покојника код Срба на подручју општине Лепосавић видети у: Павловић 2025.

саговорника, што је више донетих застава на гроб, односно што је гроб барјацима више „закићен“, сматра се да је покојник за живота уживао већи углед, љубав и уважавање у окружењу у ком је живео:

> Застава се поставља да му се закити гроб. Да не изгледа ко нека пустиња, него да се види да ту неко има. Да се обележи место и сећање на покојника. (...) Ти дариваш покојника и доносиш му ту заставу. (...) Ко има више својте, има више застава. Дође, по неки пут, пет, шест застава на гроб. (...) Знало се, и ценило, кад се доста закити гроб да је то угледна била породица, поштена. Значи заслужује пажњу. Покојник заслужио пажњу. Да и после њега људи се сећају, поклањају, да му упућују мисли и осећања да је и даље са њима (м. рођ. 1930. год., разговор вођен 25. фебруара 2026. године у селу Житковац, општина Звечан).

На питање од када се заставе – српске тробојке – приликом помена постављају на гроб покојника, саговорници обухваћени истраживањем углавном нису имали прецизан одговор. Док су практично сви о овом обичају говорили као о традицији наслеђеној од предака, чију су заступљеност у свом непосредном окружењу памтили још од свог раног детињства, већином су претпостављали да је настанак праксе смештен у прошлост када су се Срби, како су саопштавали, ослобађали туђинске, турске власти, односно у време када је, како је један саговорник изјавио, за „народ стизала слобода“ (м. рођ. 1942. године, разговор вођен 23. јуна 2025. године у селу Кратина, општина Лепосавић). Наиме, према наведеном становишту, у време док су били под влашћу Турака, Србима није било дозвољено да употребљавају своју националну тробојку у било коју сврху, па ни за обележавање гробова покојника. Тек ослобођење или наговештај ослобођења почињу да доносе извесне промене, захваљујући којима српско становништво добија могућност да тробојку и друга национална обележја слободније користи.

Разлог употребе српске тробојке за постављање на гроб као обележје посвећено покојнику неки међу саговорницима објашњавали су тиме да је она симбол родољубља, националног поноса и солидарности, али и страдања Срба у борби за стварање српске државе и национално ослобођење:

> Познато је да су Срби војничка нација. Доста смо ратова водили и застава је била симбол државности, симбол патриотизма, симбол припадности. Застава је била ствар око које су се људи окупљали, застава је била ствар коју су људи

> ценили, за коју су гинули, којом су се поносили. Зато је свима та застава малтене постављана на гроб на четрдесет дана (м. рођ. 1949. године, разговор вођен 30. марта 2026. године у селу Придворица, општина Зубин Поток).

Порекло постављања српске тробојке на гроб покојника поједини саговорници доводили су у везу са конкретним историјским догађајима у времену када је подручје данашњег севера Косова и Метохије представљало пограничну зону Османског царства према ослобођеној Србији. Тада је, посебно од српско-турских ратова средином друге половине 19. века, одређени број локалних Срба прелазио границу и борио се на српској страни, што је доводило до страдања у окршају са непријатељем. Борцима погинулим у сукобима, према оваквом тумачењу, на гроб се у знак почасти постављала управо српска тробојка, као симбол слободе чије је отеловљење била држава за коју су они дали свој живот.

У казивањима саговорника могла се чути још једна верзија предања. Имајући у виду да се на северу Косова и Метохије, нарочито на подручју општине Лепосавић, српска тробојка до данас на гроб покојника поставља и са обрнутим распоредом боја, тако да личи на руску заставу, поједини саговорници износили су претпоставку да су се на гробовима првобитно постављале заставе погинулим руским војницима који су се такође борили са Србима против Турака у поменутим ратовима. Како је између Руса и Турака наводно постојао договор да се гробови војника страдалих у бој обележе заставама да они не би били скрнављени, тако су, чувши за то, исто почели да раде и Срби. Дакле, на основу предочених предања, локално српско становништво је после овог периода наставило да доноси српске тробојке на гробове покојника, не само оних који су страдали у борби, већ било ког другог. То је као традиција сачувано до данашњег дана. Тако се поред тробојки са општеприхваћеним распоредом националних боја понегде на гроб постављају и тробојке са бојама поређаним у обрнутом смеру – налик застави Русије:

> Ми ту заставу не окрећемо да буде као српска, него је окренемо наопако. Прво иде бела... На гробље не окреће се на српску, него на руску, што би рекли. А у средини те заставе постоји само један мали крст и како год да га окренеш, он је опет крст. Е сад, било је предање да је војник који је погинуо ту, још у турским тим ратовима, да је он сахрањен негде ту и да је постављена његова застава са тим крстом. А да су Срби који су били на тим местима видели да његов гроб не скрнаве, не

> руше. (...) Они су имали потписано да не смеју једни другима да руше гробља, и да су они то преузели од Руса. (...) Ти Руси што су погинули, они су држали заставе и наши су видели то, и онда су и они прихватили то. Сачували су своје гробове. (...) Из те приче има логике, јер што би ми преокретали наше заставе, нашу српску заставу? Што не ставимо српску заставу како треба, него је преокренемо? Народ у селу, неко преокрене на руску, неко стави српску, али ми и сада имамо да видите да је окренута застава (м. рођ. 1988. године, разговор вођен 11. фебруара 2026. године у Лепосавићу).

Поред наведених предања, међу саговорницима се могло чути још једно у прилог сагледавању разлога због ког се српска тробојка на гроб покојника поставља са обрнутим редоследом боја. Реч је о тумачењу које посматрани феномен није доводило у везу са оним што је наизглед очигледно (да се обрнути редослед боја на застави повезује са руском заставом, будући да јој наликује), већ је дотичну праксу сагледавало у контексту карактера догађаја унутар ког је она заступљена. Пошто није у питању догађај „на радост", као што је рођење детета, склапање брака и слично, када се српска тробојка користи са уобичајеним распоредом боја, циљ постављања заставе на гроб покојника у обрнутом положају, према оваквом тумачењу, јесте да се истакне контраст у односу на свечане догађаје у животу појединца и заједнице, односно да се тако, симболичким путем, означи жалост због смрти покојника: „Застава иде обрнуто да се зна да је ту због покојника, у знак пажње и жалости због његове смрти, да није за весеље" (м. рођ. 1960. године, разговор вођен 23. јануара 2026. године у селу Сочаница, општина Лепосавић).

Док је садржај предања забележених приликом истраживања доносио увид у схватања појединаца међу локалним Србима, према којима је почетак постављања српске тробојке на гроб покојника повезиван са периодом националног ослобођења, у свести практично свих саговорника српска застава на гробу преминуле особе доживљавала се управо у духу који је кореспондирао са садржајем наведених предања – као средство истицања осећања националне припадности. Српска тробојка је, другим речима, перципирана као знамење које је одувек, до данас, имало улогу важног националног симбола, тј. обележја које је говорило о томе да је лице сахрањено у гробу било Србин, односно Српкиња:

> То је један знак пажње том покојнику. И да се покаже да је он Србин. Да каже да живи ту и да је Србин! Много стар тај обичај (м. рођ. 1960. године, разговор вођен 23. јануара 2026. године у селу Сочаница, општина Лепосавић);

> То значи да је покојник био Србин. То се ставља да се зна. Да је био Србин. Због тога се застава доноси (ж. рођ. 1958. године, разговор вођен 14. фебруара 2026. године у Косовској Митровици);
>
> Зашто се поставља? Што смо Срби! Обележавамо да смо Срби. Обележава наше крсно име. Да смо православни (м. рођ. 1930. године, разговор вођен 25. фебруара 2026. године у селу Житковац, општина Звечан);
>
> То значи да је Србин... Ће има застава српска на гробље. Српски гроб! (м. рођ. 1952. године, разговор вођен 4. марта 2026. године у селу Вуча, општина Лепосавић).

Након постављања, српска тробојка на гробу покојника стоји до последњег помена, који се даје на годишњицу смрти. Предвиђено је да она служи као знамење којим се гроб умрлог лица, уз крст који се поставља на дан сахране, привремено обележава до подизања споменика од трајног материјала – од камена или, у савремено доба, од мермера. Неретко, међутим, платно заставе пропадне или се поцепа услед временских услова – кише, ветра, високих температура и слично, због чега барјак са гроба може да се склони пре истека годину дана од смрти, када се он најчешће одлаже непосредно поред гробног места. Правило је да се после последњег помена, када жалост за покојником истекне, застава са гроба, без обзира на то у каквом је стању, потпуно уклони. Ипак, одступања од овог правила у пракси нису неуобичајена, па није реткост да тробојка на гробу покојника остане да стоји дуже од годину дана. Разлог овоме, према објашњењу саговорника обухваћених истраживањем, лежи у пијетету живих према упокојеним члановима породице или родбине, али и у чињеници да локално српско становништво, како је то у раду раније поменуто, српску тробојку доживљава и као украс. Стога се из естетских разлога застава на гробу покојника може оставити дуже од годину дана.

Завршна реч

Истраживањем чији су резултати представљени у раду учињен је покушај приказа једног сегмента посмртних обичајно-обредних пракси код Срба на северу Косова и Метохије, који се спрам свог континуитета, будући да писани трагови о њему датирају још из прве половине 20. века, може означити као део народне традиције, са улогом која у контексту култа мртвих код локалног српског становништва траје до данас. Реч је о феномену који се, дијахронијски посматрано, може сврстати у ред истих или сличних културно-историјских појава

забележених код Срба шире на Косову и Метохији, али и у централној Србији, карактеристичних не само по старини него и по симболичкој вишеслојности. Док постављање заставе на гроб покојника код Срба на подручју севера покрајине представља, са једне стране, праксу чије се порекло може довести у везу са веровањима у душу која након смрти извесно време наставља да се креће у окружењу у ком је преминули за живота боравио (у прилог чему говори податак да чланови породице и најуже родбине заставу на гроб постављају у тачно одређене дане – приликом помена), употреба српске тробојке у култу мртвих код истраживане српске заједнице, са друге стране, поседује особине обичаја који, између осталог, служи изражавању поштовања и љубави према покојнику, али и исказивању његове националне припадности.

Увид у проучавани феномен у раду је предочен на основу погледа „изнутра", што значи да је за сагледавање главних особина и симболике посматране праксе коришћена перспектива њених непосредних носилаца. Иако су резултати истраживања превасходно етнографског карактера – под чиме се подразумева да су теоријска или компаративна разматрања проучаваног сегмента посмртних обичајно-обредних пракси код Срба на северу Косова и Метохије била у другом плану – подаци изнети у раду указују на одређена својства проучаване појаве која у домаћој науци до сада нису довољно разматрана са аналитичке тачке гледишта. Реч је о особинама које проистичу из структуре истраживаног елемента народне традиције, која се може описати као форма базирана не само на једном, већ на прожимању два култа: први је култ мртвих, док је други култ националне заставе, чију моћ у контексту исказивања привржености нацији Ернест Ренан поистовећује са снагом религиозности (Renan 1990: 17), а Криштоф Јаскуловски са светошћу и осећањем страхопоштовања (Jaskulowski 2016: 562). На основу резултата истраживања уочљива је карактеристика посмртних обичајно-обредних пракси код Срба на северу Косова и Метохије која заслужује посебну пажњу, а која се огледа у повезаности света мртвих и света протканог осећањима националне припадности, као сентимента који се не заборавља ни после смрти. У тачки где се ова два света спајају централно место припада српској тробојци, као реквизиту који се може посматрати као симбол чија је улога да служи као својеврсни мост између појединца и његовог пролазног живота, са једне стране, и континуитета заједнице којој је појединац припадао и њеног колективног – националног идентитета, са друге стране. Овако схваћена, српска тробојка у контексту изучаване теме није далеко од функције коју свака застава има, а то је друштвена комуникација (Микулић 2009: 106), што значи да њеним постављањем на гроб покојника живи не комуницирају само са умрлим лицем, настојећи да му искажу љубав и

поштовање, те жалост због његовог одласка на други свет, већ то чине управо међу собом, упућујући поруке једни другима, од којих је сигурно нарочито важна она којом се подсећа на значај породичне и родбинске повезаности, али и значај неговања осећања припадности властитој (националној) заједници.

Библиографија

Бандић, Д. (2004). *Народна религија Срба у 100 појмова*. Београд: Нолит.

Божовић, Б. (2005). *Живот и обичаји народни у Ибарском Колашину*. Зубин Поток: Стари Колашин.

Влаховић, М. С. (1939). Неки погребни обичаји у Ибарском Колашину. *Братство*, књ. XXX, 103–106.

Ђорђевић, Д. (1958). Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави. *Српски етнографски зборник* (70): *Живот и обичаји народни*, књ. 31, 1–724.

Ђорђевић, Т. (1984). *Наш народни живот 4*. Београд: Просвета.

Ђорђевић, Т. Р. (2022). *Белешке о нашој народној поезији*. Београд: Portalibris.

Зечевић, С. (1982). *Култ мртвих код Срба*. Београд: „Вук Караџић", Етнографски музеј.

Костић, П. (1970). Обичај постављања застава на гроб. *Гласник Етнографског музеја у Београду*, књ. 33, 9–28.

Мијатовић, С. (1906). Обичаји српског народа из Левча и Темнића. *Српски етнографски зборник*, књ. VII, 1–172.

Микулић, Т. (2009). Анализа просторног понашања на примеру сахране краља Петра I Карађорђевића. *Гласник Етнографског музеја у Београду*, књ. 73, 93–113.

Павловић, А. (2025). Дрворезни надгробни крстови код Срба на подручју општине Лепосавић – дар покојнику за четрдесетодневни помен. *Баштина,* св. 67, 231–251.

Петровић, П. Ж. (1948). Живот и обичаји народни у Гружи. *Српски етнографски зборник* (58): *Живот и обичаји народни*, књ. 26, 1–580.

Филиповић, М. (1940). Неки погребни обичаји у Ибарском Колашину. *Етнологија*, год. I, св. 3, 178–179.

Филиповић, М. С. (1958). Један крстати барјак. *Гласник Етнографског музеја у Београду*, књ. 21, 313–316.

Филиповић, М. С. (1967). Различита етнолошка грађа. *Српски етнографски зборник* (80): *Расправе и грађа*, књ. 5, 1–333.

Jaskulowski, K. (2016). The magic of the national flag. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 39, Issue 4, 557–573.

Renan, E. (1990). What is a nation? In: H. K. Bhabha (ed.), *Nation and Narration*. London: Routledge, 8–22.

Списак саговорника

Антонијевић, Предраг. (1954). Мајдево, општина Лепосавић.

Баловић, Милош. (1988). Лепосавић.

Божовић, Драгослав. (1949). Придворица, општина Зубин Поток.
Божовић, Миљан. (1983). Зубин Поток.
Ђукић, Славиша. (1966). Зубин Поток.
Игњатовић, Видосав. (1952). Вуча, општина Лепосавић.
Јовановић, Божидар. (1930). Житковац, општина Звечан.
Миладиновић, Мишо. (1959). Вуча, општина Лепосавић.
Михајловић, Радоје. (1942). Кратина, општина Лепосавић.
Николић, Радослав. (1976). Житковац, општина Звечан.
Радовановић, Снежана. (1958). Косовска Митровица.
Радовић, Радосав. (1960). Сочаница, општина Лепосавић.
Спасић, Миљојко. (1940). Земаница, општина Лепосавић.
Томовић, Милосав. (1963). Доњи Крњин, општина Лепосавић.

Placing a Flag on the Grave of the Deceased among Serbs in Northern Kosovo and Metohija

Aleksandar Pavlović

Summary

The paper focuses on a hitherto insufficiently researched element of the folk tradition of Serbs in northern Kosovo and Metohija related to customary posthumous ritual practices: the placing a flag on the grave of the deceased, which is brought by family members or the closest relatives of the deceased person during the memorial service. The flag is usually the Serbian tricolour, thanks to which its use as a part of the customary posthumous ritual practices can be viewed as an act that has a pronounced national symbolism in the perception of the local Serbian population. The aim of the research presented in the paper is based on an attempt to describe the main features of the observed phenomenon, with the emphasis on viewing the researched practice from the perspective of the personal experiences of its direct bearers. The results presented in the paper were based on field research conducted during 2025 and 2026 in the Leposavić, Zvečan, Zubin Potok and Kosovska Mitrovica municipalities in northern Kosovo and Metohija.

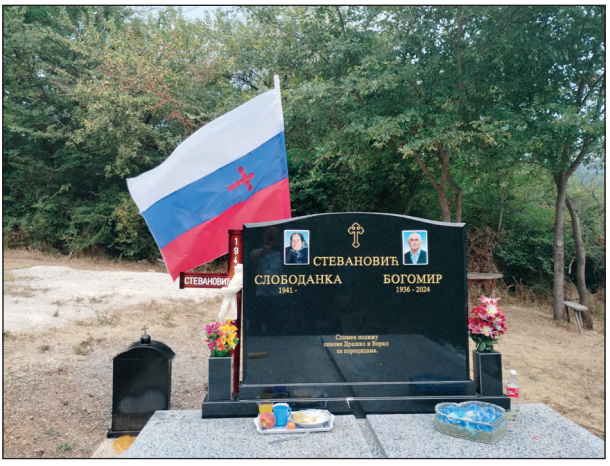
Keywords: flag, Serbian tricolour, funeral customs, Serbs, Leposavić, Zvečan, Zubin Potok, Kosovska Mitrovica, Kosovo and Metohija.

Александар С. Павловић / Aleksandar S. Pavlović
Институт за српску културу Приштина – Лепосавић /
Institute for Serbian Culture Priština – Leposavić
E-mail: aleksandar.pavlovic@iskp.ac.rs
https://orcid.org/0000-0001-8487-7069

Примљено/Received: 8. 4. 2026.
Прихваћено/Accepted: 19. 5. 2026.

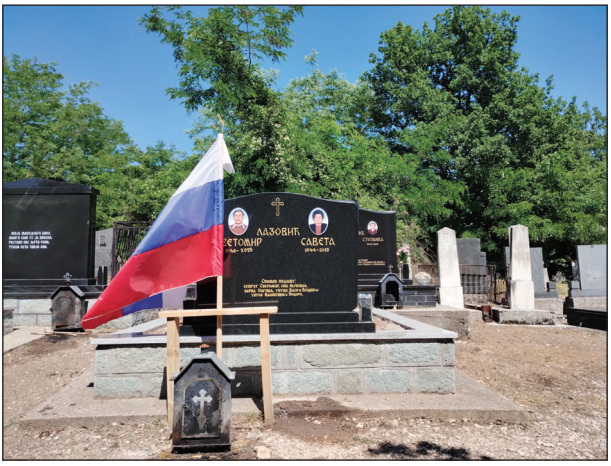
Слика 1. Српска тробојка на гробу покојника. Рударе, општина Звечан, 13. фебруар 2026. Аутор: Александар Павловић

Слика 2. Српска тробојка на гробу покојника са обрнутим распоредом боја. Горњи Крњин, општина Лепосавић, 27. јун 2025. Аутор: Александар Павловић

Слика 3. Две заставе на гробу покојника. На врху застава су босиљак и бела марамица. Зубин Поток, 14. фебруар 2026.
Аутор: Александар Павловић

Слика 4. Застава на гробу покојника са дршком постављеном кроз отвор на дрвеном постољу. На врху заставе су босиљак и бела марамица. Кратина, општина Лепосавић, 23. јун 2025.
Аутор: Александар Павловић

Слика 5. Застава са празним простором између платна и врха дрвене дршке. На врху дршке налази се бела марамица. Сочаница, општина Лепосавић, 15. фебруар 2026. Аутор: Александар Павловић

Слика 6. Застава и велики надгробни крст од дрвета који се покојнику дарује за четрдесетодневни помен. Сочаница, општина Лепосавић, 4. август 2025. Аутор: Александар Павловић